

УДК 316.625:001.891

Ямкова К.С.

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ В НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Анотація. Ямкова К.С. Визначення сутності та змісту соціальної активності в науковій думці. Автор розкриває сутність соціальної активності: як важливого елементу суспільного життя, що стимулює суспільство до розвитку; підкреслює багатофункціональність соціальної активності, є основою взаємозв'язку багатьох інтегративних якостей особистості й має формуючий вплив на її розвиток.

Ключові слова: активна взаємодія, активна людина, активність, соціальна активність, соціальні ролі, творча діяльність.

Аннотация. Ямкова К.С. Определение сущности и содержания социальной активности в научной мысли. Автор раскрывает сущность социальной активности как важного элемента общественной жизни, что стимулирует общество к развитию; подчеркивает многофункциональность социальной активности, которая является основой взаимосвязи многих интегративных качеств личности и имеет формирующее влияние на ее развитие.

Ключевые слова: активная личность, активное взаимодействие, активность, социальная активность, социальные роли, творческая деятельность.

Summary. Yamkova K.S. The definition of the nature and content of social activity in scientific thought. Author exposes essence of social activity as an important element of public life, that stimulates society to development; underlines multifunctionness of social activity which is the

basis of intercommunication of many integrative qualities of personality and has a forming influence on its development.

Keywords: active personality, active cooperation, activity, social activity, social roles, creative activity.

Постановка проблеми. Демократичні перетворення актуалізують проблему формування соціально активної особистості, насамперед через її участь у діяльності громадських об'єднань. Ця проблема є особливо важливою для процесу духовного становлення молоді. Навітні педагогічні та соціологічні дослідження доводять, що соціальна активність сучасної молоді значно знизилась у порівнянні з 80-90-ми роками ХХ століття. У зв'язку з цим науковці наполягають на необхідності постійної модернізації навчально-виховного процесу, який був би цілеспрямованим на формування у молоді соціальної активності, від якої залежить розвиток усього суспільства, особливо, коли йдеться про демократичні суспільства або ті, що перебувають на шляху до формування демократичних засад свого функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування соціальної активності особистості завжди перебувала в центрі уваги дослідників. Спроби її вирішення завжди були нерозривно пов'язані з соціальними, політичними, економічними, педагогічними, культурними та іншими змінами в суспільстві, оскільки вона є не лише активністю в суспільстві, а в першу чергу має суспільно-корисну спрямованість. Поняття „соціальна активність” широко використовується у працях педагогів, психологів, філософів і соціологів. Різним аспектам формування соціальної активності присвячені дослідження педагогів Є. Белозерцева, Л. Вохминої, Б. Вульфова, О. Газмана, С. Дармодехіна, Л. Захарової, А. Зосімовського, Л. Іванова, Б. Йєменського, Д. Кабалєвського, Е. Камалдінової, Т. Коннікової, Т. Кузіної, В. Максимової, Н. Остапенко, І. Павлова, Є. Паничевої, В. Петрової, В. Радіонова, Ю. Сокольникова, Е. Тіневої, Е. Турєнської, Г. Філіпової, І. Філіпової, Н. Шарової, С. Шмакова, Г. Щукіної, в яких конкретний вид діяльності визначає весь процес формування особистості. Зокрема, аспектам вивчення умов формування соціальної активності присвячені праці Р. Патнема, моделювання соціальної активності М. Левицької та С. Грабовського, ролі соціальної активності в процесі соціалізації – М. Рожкова. Більшість розвідок стосується питання “хто є більш активним?: “чоловіки або жінки, старші або молодші, громадяни розвинених країн або менш розвинених, традиційних суспільств або менш традиційних, колективістичних або індивідуалістичних тощо. Однак, на нашу думку, неналежна увага приділялась вивченню питання: чому одні люди є більш активними, а інші – більш пасивними по відношенню тих чи інших подій?”

Разом з тим, у педагогічній теорії й практиці існує проблема формування соціальної активності студентської молоді, для чого потрібне проаналізувати сутність цього явища та чинників, що впливають на його розвиток.

Отже, метою нашої статі є визначення сутності соціальної активності.

Об'єкт дослідження – феномен соціальної активності.

Предмет дослідження – атрибути та характерні риси соціальної активності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати нашого дослідження засвідчили, що активність визначається через діяльність, вказує на її характер, на ставлення суб'єкта до діяльності. Тому, для визначення поняття „суб'єктна активність”, окреслення її структури та відповідних емпіричних досліджень, ми вважали за необхідне, насамперед, спробувати вирішити проблему співвідношення категорій „активність” і „діяльність”. Попередні спроби дослідників цієї проблеми однастайні в одному – „мабуть, жодне з інших понять загальної психології не має настільки різного тлумачення” [1; 2; 3; 4]. Зважаючи на це, поняття „активність” постійно використовується разом з поняттям „діяльність”, а інколи – і замість нього.

Термін „активність” широко використовується в різних сферах науки як самостійно, так і в якості додаткового елемента в різних системах. Причому, в деяких випадках це стало настільки звичним, що сформувалися самостійні поняття, серед яких „активна людина”, „активна життєва позиція”, „активне навчання”, „активіст”, „активний елемент системи”. Поняття активності набуло такого широкого наповнення, що при більш уважному ставленні до специфіки його використання потребує уточнень. Однак розмаїття теоретичних підходів до її вивчення, їх дискусійний характер суттєво ускладнює процес системного використання наукового знання у практичній діяльності.

Реальне відчуття сутності феномена активності зумовило ранню появу наукового інтересу до нього. Він став предметом спеціального дослідження ще філософів Стародавньої Греції – Платона та Арістотеля. Однак, більший інтерес до дослідження теми активності виявився у добу інтенсивного розвитку суспільно-наукових знань, коли людина була відокремлена як самостійне явище.

Аналіз сучасного стану проблеми тлумачення активності свідчить, що в її тлумаченні існують серйозні теоретичні розбіжності. Це зумовлено, насамперед, складністю та багатоаспектністю самого феномена, а також розкриттям цієї дефініції через інші поняття – „активація”, „поведінка”, „діяльність”, „особистість”, „суспільство”. Звідси й вільне використання поняття „активність” різними авторами - як активність та як міру діяльності, як рівень перебігу процесу та як ступінь взаємодії, як потенційні можливості індивіда до взаємодії та як сукупність ініціативних дій суб'єкта, зумовлених

його внутрішніми протиріччями, опосередкованими впливами навколишнього середовища.

Логіко-семантичний аналіз статей словників дозволив встановити, що практична активність завжди виступає як фундаментальна властивість живих організмів, як джерело перетворення або підтримки ними життєво значущих зв'язків з оточуючим світом. Варто при цьому зауважити, що активність як наукова категорія досліджується в різних аспектах: фізіологічному, психофізіологічному, психічному та соціальному. На нашу думку, є сенс відрізнити активність людини як біологічної істоти, котрій, як і всім живим істотам, властивою є активність як реакція, подразливості, вибірковості та як соціальне явище.

Розгляд різних підходів до визначення проблеми активності дозволив також з'ясувати, що на даний час існують різноманітні за своїм характером її систематизації, які базуються на застосуванні окремих принципів градації матеріалу та пов'язані з різною термінологією на позначення її особливостей при неоднаковому сутнісному змісті визначень – тип, форма, вид. Так, одні дослідники спеціально виокремлюють таку одиницю підрозділу активності, як тип – фізіологічний, психофізіологічний, психічний та соціальний. Інші – одиницею її диференціації вважають форму. Серед основних форм активності людини виділяються діяльність, спілкування, пізнання та рефлексію. Поряд із формою виокремлюють ще й таку одиницю диференціації, як вид. Так, у якості видів виділяються моторна, сенсорна, вольова, інтелектуальна, соціальна, інформаційно-комунікативна, спонукальна, пізнавальна, творча активність. У кожному з них окреслюється ступінь її виявлення – високий, середній та низький. Нагромадження різних видів активності в онтогенезі зумовлює утворення простору людської активності – індивідуального та загального.

Слід також констатувати, що загальноновизнаним як для вітчизняної, так і зарубіжної наукової думки є поділ активності людини на довільну та мимовільну, що дозволяє на якісно вищому рівні здійснити систематизацію та класифікацію її форм і видів. До довільних форм активності відносять всі її прояви, у формуванні і регуляції яких бере участь свідомість. Мимовільні форми виявляються спонтанно у вигляді стимульно-реактивної, інстинктивної, фізіологічної активності тощо.

Безумовним орієнтиром, на думку В. Хайкіна, при побудові класифікацій активності повинні виступати її іпостасі, що репрезентують собою біполярну позицію-опозицію та не здатні існувати одна без одної, утворюючи єдність, – це активність внутрішня, як рефлексія та саморефлексія, в процесі яких суб'єкт відтворює себе як носія, транслятора активності, котрий реалізує певну мету, наміри в активності зовнішній [7, с. 206]. Зрештою, наявність значного матеріалу з питань систематизації характеристик активності створює досить широкий та складний організований сутнісно-змістовий простір.

У педагогіці соціальна активність розглядається як явище, як стан і як відношення людини до дійсності. У психолого-педагогічній науці проблема вивчення розвитку соціальної активності особистості знаходить висвітлюється у працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, Я. Пономарьова, Н. Левитова, В. Ляшенко, Н. Степашова та ін. Сутнісні особливості поняття “ініціативність” з’ясовуються у наукових розвідках Ф. Гнобліна, П. Рудика, Б. Теплова. Різні аспекти проблеми розглядалися й у дисертаційних дослідженнях М. Говорова, І. Добрянського, Є. Дудкіна та ін. В Україні дослідження даного питання знайшло відгук у роботах Л. Новікової, Г. Сороки, О. Трошкіна та ін.

Проблемами формування різних аспектів соціальної активності та ініціативи особистості займалися К. Абульханова-Славська, В. Бакіров, Т. Ільїна, А. Лазько, Т. Мальковська, В. Сластьонін, Н. Кічук та інші.

Сутність соціальної активності, як вважає П. Рудик, полягає у здатності людини на самостійні вольові прояви, що виражаються в самостійній постановці мети, в самостійній організації самої дії, спрямованої на досягнення цієї мети. На думку Т. Тищенка, активність – це окремий випадок самостійності, вищим етапом розвитку якої є творчість. При цьому активність виявляється у схваленні рішення й організації дій, спрямованих на творче перетворення дійсності. Виявити активність, за П. Івановим, це самому, не чекаючи вказівок, висунути мету дії, підібрати шляхи й засоби, що забезпечать її досягнення та самому досягти цієї мети. Соціальна активність – творча спроможність і прагнення до самостійних дій. Л. Новікова висловлює думку про те, що активність характеризує самостійність у постановці мети діяльності, у пошуку шляхів і засобів її реалізації. При цьому науковець підкреслює, що здатність людини діяти без сторонньої допомоги, без будь-яких вказівок – самостійно – є головною в характеристиці активності. Прояв соціально-цінної активності характеризує вищий рівень сформованості самостійності [1, с. 30].

Активна взаємодія особистості з природою і суспільством є методологічним принципом, що дає змогу розкрити специфіку її становлення у світі, що також змінюється; враховувати не тільки дії об’єктивних чинників на особистість, а й потенційні характеристики (у тому числі психічні властивості, якості, природні особливості тощо) самої особистості. Отже, активність є формою вираження потреб особистості, її характеристикою як суб’єкта життєдіяльності. Вона сприяє злиттю індивіда із соціумом (ідентифікація) та виділенню, збереженню свого “Я” (автономізація), тобто є способом формування, розвитку особистості й подолання зустрічних детермінантів (причин) у процесі її становлення. Це досягається завдяки оптимальному використанню природних здібностей і можливостей індивіда, знаходженню оптимально-індивідуального темпу життя, своєчасному включенню особистості в соціальні процеси тощо.

Як було вже зазначено, активність особистості є багатовимірною категорією, яка реалізується в системі цільових установок, ціннісних відносин та орієнтацій, що визначають мотиваційну сферу особистості, спрямованість її інтересів, нахилів, вибір способів діяльності й спілкування. Тому вважаємо за необхідне визначити по-перше, „субстанціальні” основи існування зазначених системних властивостей або характеристик людини. Які містяться у різних формах активності – фізичній, психічній та соціальній. З цією метою слід уточнити саме поняття „активність”, що у широкому сенсі окреслюється як спосіб існування, а у вузькому – як направленість життя людини і вияв його життєвої позиції [6]. Російські психологи вважають, що це поняття є набагато ширшим за своїм обсягом, ніж поняття „діяльність” і „поведінка”. Воно виявляє всю суму „зовнішньо-внутрішніх” і адаптуючих зв’язків людини зі світом. Активність характеризується, перш за все, єдністю „зовнішньої” форми та „внутрішнього” змісту. Зовнішня активність опосередковує взаємодію організму із середовищем, а внутрішня – відносини між його підсистемами. При цьому поведінка виражає процес переходу внутрішньої активності в зовнішню, тобто з зовні досліджуваній і безпосередній акт активності.

Таким чином, взявши за основу філософське поняття активності, вітчизняні науковці виокремлюють різні системні властивості, яким відповідають певні типи (форми) активності:

- 1) організм (людина як носій або субстрат психофізичної активності);
- 2) індивід (людина як суб’єкт „зовнішньої” адаптивної активності, тобто поведінки);
- 3) індивідуальність (людина як суб’єкт „внутрішньої”, психофізичної активності);
- 4) особистість (людина як суб’єкт адаптивно-адаптуючої, зовнішньо-внутрішньої, свідомої та цілеспрямованої активності, тобто діяльності) [6].

Людина як особистість має безліч вимірів. Вона є одночасно агентом соціальної дії та суб’єктом інновацій, індивідуальним суб’єктом і представником соціальних структур та інститутів. У природі особистості присутні як риси співвіднесеності та рутинності, так і початку самореферентності й інновативності. Активна особистість передусім є суб’єктом власної життєдіяльності, який різнобічно взаємодіє із зовнішнім (соціальним) середовищем, перебираючи на себе конкретні соціальні ролі. Саме в цьому виявляється соціальна активність особистості – глибинні, різнобічні зв’язки особистості із соціумом, рівень реалізації як суб’єкта суспільних відносин. Соціальна активність є свідченням цілісності особистості, готовності до соціальної взаємодії та виявляється у формі усвідомлення сенсу життя, здорового суперництва, примноження своїх достоїнств тощо. Окрему категорію становлять люди, наділені безпредметною активністю, яка є соціально небезпечним, соціально небажаним явищем, виявляється у формах девіантної

(збоченої) поведінки: соціальна бездіяльність, відмова, бойкот, уникнення від розв'язання проблем, нігілізація громадської думки, активне заперечення авторитетів, правил, норм поведінки та ін. Активність залежить як від внутрішніх, так і від зовнішніх чинників. Співвідношення їх зумовлює різні типи вияву активності, відтворює процес перетворення зовнішніх умов на соціально-психологічні установки, очікування. Належність до активності таких психологічних особливостей, як мотиви особистості, її спрямованість, здібності, ціннісно-сміслові орієнтації, визначає власне психологічну характеристику активності. Психічні процеси та властивості особистості формуються в умовах дійових зв'язків людини із соціумом. Рушійною силою психічного розвитку як саморуху є суперечності, розв'язати які можна завдяки активності людини та соціального середовища. Саме індивід визначає участь у формах цілісного вияву активності (діяльності та поведінки), її якість, тобто міру стосовно розв'язуваних завдань. У ставленні до себе суб'єкт також виявляє відповідну активність. Зовнішні (соціальні) чинники діють на людину як стимул або навпаки. Аналізуючи формування активності особистості, її здатності до самоактуалізації український психолог Л. Бурлачук виокремив такі критерії розвитку особистості:

- природний перехід особистості від однієї вікової фази психічного становлення до іншої;
- перехід особистості від меншої повноти й багатства втілення вселюдського буття в індивідуальному житті до більшої;
- розширення особистістю свого життєвого простору, оволодіння новими видами життєдіяльності;
- перехід від менш до більш змістовних життєвих цілей;
- досягнення творчих життєвих результатів.

З огляду на це, ми можемо зробити висновок, що, в широкому сенсі, активність є універсальною формою взаємодії людини зі світом; вона зумовлена свідомим і предметно-перетворюючим характером; у нашому розумінні кожному стану активності, що розглядається в її широкому значенні, відповідає певна системна якість або властивість людини, як цілісної істоти, яка характеризується єдністю біологічних, психічних і соціальних начал, тобто, з точки зору біологічної природи вона представляє собою організм - спосіб тілесного (фізичного або психофізичного) існування людини, її ж психофізичні та біосоціальні властивості, взяті разом, фіксуються поняттям „індивід”, а поняття „особистість” фіксує соціальну якість людини, зумовлену її діяльністю.

На основі викладеного матеріалу ми можемо визначити ряд протиріч між:

- потребами суспільства у високій соціальній активності й недостатнім рівнем її розвитку в студентській молоді;
- потребами сучасного виробництва в соціально активних й ініціативних фахівцях і низьким рівнем сформованості цієї якості у майбутніх фахівців;

- необхідністю формування соціальної активності студента в процесі навчання й відсутністю розробленої моделі виховної діяльності з її формування.

Тому актуальним постає питання щодо підвищення соціальної активності молоді, активізацію не лише наукової активності та ініціативності студентства, залучення молодих науковців до наукової співпраці та діяльності, але й включення студентства у соціальну практику шляхом участі в соціальних проектах, залученні до складу молодіжних організацій.

Соціальна активність є, безумовно, важливим елементом суспільного життя, адже вона стимулює суспільство до розвитку. Відповідно, підтримувати й мотивувати соціальну ініціативу молоді важливо, оскільки вона може виступати одним з головних завдань в суспільства та держави. Важливими елементами соціальної активності особистості є сильне, стале прагнення впливати на соціальні процеси та дієва участь в суспільних справах, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний лад, його форми та елементи.

Багатофункціональність соціальної активності полягає в тому, що вона є основою взаємозв'язку багатьох інтегративних якостей особистості й має формуючий вплив на її розвиток.

Зміст соціальної активності полягає насамперед у тому, що людина, яка її виявляє, спонукається внутрішньою метою й цінностями. Вміння діяти за власним бажанням, реалізуючи особистісний початок у нових формах і видах діяльності, виявляти здатність у разі потреби швидко опановувати різні види діяльності – таким є найбільш повне вираження соціальної активності особистості.

Сутність активності полягає в здатності людини на самостійні вольові прояви, що виражаються в самостійній постановці мети, самостійній організації самої дії, спрямованої на досягнення цієї мети. Будь-яка ініціатива виходить за межі обов'язків і спрямована на вияв активності, самостійності. Тому одним з основних завдань навчання є підвищення активності особистості та включення її до різних видів діяльності. Виявлення специфіки соціального становлення студентів у сучасних умовах також є однією із актуальних проблем педагогічної та психологічної наук.

Висновки. На нашу думку, одним з найпродуктивніших суб'єктів соціальної активності та важливим інститутом її розвитку є громадські (неурядові) організації. Вони розвиваються в Україні достатньо швидкими темпами, охоплюють найрізноманітніші види діяльності, однак все ще стикаються з низкою серйозних проблем. Взаємодія неурядових організацій та вищих навчальних закладів у підготовці студентів до професійної діяльності, в формуванні та розвитку соціальної активності студентів у вирішенні актуальних проблем сьогодення, на сьогодні, на жаль, не вирішена. Ми

вважаємо, що саме співпраця потужних соціальних інститутів підвищить ефективність педагогічної підтримки соціальної ініціативи студентської молоді. Саме тому наступним завданням дослідження буде розгляд проблеми вивчення соціальної активності студентської молоді в її взаємозв'язку з молодіжними організаціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Принцип субъекта в философско-психологической концепции / К.А. Абульханова-Славская // Очерки. Воспоминания. Материалы. / С.А. Рубинштейн – М.: Наука, 1989. – С. 10-61.
2. Алексеева Л.Ф. Психология активности личности / Л.Ф. Алексеева. – Новосибирск: Манускрипт, 1996. – 224 с.
3. Краткий психологический словарь /Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – Ростов н-Д: Феникс, 1999. – 512 с.
4. Крупнов А.И. Психофизиологический анализ индивидуальных различий активности личности: учеб. пособ. / А.И. Крупнов. – Свердловск: Сверд. ГПИ, 1983. – 71 с.
5. Осипов Г.В. Соціальна поведінка / Г.В. Осипов // Російська соціологічна енциклопедія. – М., 1998. – С. 385.
6. Русал В.М. Природні передумови та індивідуально-психофізіологічні особливості особистості /В.М. Русал //Психологія особистості в працях вітчизняних психологів./ В.М. Русал – СПб., 2000.
7. Хайкин В.Л. Активность (характеристика и развитие) / В.Л. Хайкин. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 2000. – 448 с.